

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**ХАРАКТЕР ВПЛИВУ СИБЛІНГОВИХ ВІДНОСИН НА СТРАТЕГІЇ
ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 07-431 групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми «Психологія»

Гульнара ПАВЛЮЧЕНКО

Керівник: к.психол.н. Анна ЧХАІДЗЕ

Рецензент: к.психол.н., доцент Світлана БАБАТІНА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичний аналіз впливу сиблінгових відносин на стратегії поведінки підлітків у конфліктній ситуації.....	6
1.1. Особливості конфліктної поведінки у підлітковому віці.....	6
1.2. Детермінанти стратегій конфліктної поведінки у підлітковому віці.....	13
1.3. Сиблінгові стосунки як фактор вибору стратегії поведінки у конфліктах.....	16
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження впливу сиблінгових відносин на стратегії поведінки підлітків у конфліктній ситуації	23
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження.....	23
2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів.....	26
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві спостерігається посилення напруги й агресивності, конфліктності в поведінці підлітків. Підлітки часто потрапляють в неформальні групи, переживають руйнування старих стереотипів поведінки, зміну ціннісних орієнтацій, що призводять до конфлікту. Проблема порушення поведінки в учнів широко представлена у вітчизняних і закордонних дослідженнях (А.Є. Лічко; В. В. Ковальов, О.Д. Сосюкало; В.Т. Кондратенко; І.А. Агеєва; В.Г. Степанов; О.В. Змановська; А.О. Реан; В.С. Собкін, Д.В. Адамчук і ін.). Протиріччя соціального середовища (економічні, морально-етичні, ментальні та ін.) особливо гостро проявляються в кризові періоди розвитку, яким і є підлітковий вік. Зміст протиріч формує конфліктні ситуації і визначає механізми їх виникнення і протікання, а якщо врахувати, що в будь-якому віковому критичному періоді напруга протиріч загострюється, то виникає певна необхідність в пошуку ефективних способів і прийомів їх подолання. Проблема конфліктної поведінки підлітків, з одного боку, є добре вивченою в психологічній науці. Даному питанню присвячені роботи Т.В. Драгунової, А. М. Прихожан, Н. М. Толстих. На сучасному етапі розвитку підліткового середовища, з'являються нові грані конфліктності в цьому віці. Ряд учених відзначають схильність до неконструктивного вирішення конфліктів серед підлітків, природа яких детермінована безліччю факторів. Першорядний вплив на весь хід розвитку і соціалізації дитини робить сім'я.

Проблема сиблінгових (братерсько-сестринських) відносин і їх впливу на розвиток дитини – одна з найбільш актуальних як в закордонній, так і у вітчизняній психології. В даний час в літературі є велика кількість досліджень, які доводять, що порядок народження і рольова позиція дитини в сім'ї істотно впливають на: стиль життя (А. Адлер; У.Тоумен); на рівень інтелектуального і соціального розвитку (Ф. Гальтон; Г.Крайг; Р.Річардсон;

Ф.Салловей; О.Л. Григоренко; Т.А. Думітрашку та ін.); розвиток особистості (Р. Дрісколл, Д. Ікстейн); формування комунікативних навичок (Дж. Фрімен); виникнення девіантної поведінки (Р. Літтл); характер взаємин і взаємодії братів і сестер в сім'ї (Г. Хоментаскас) та ін. У той же час багато з них не мають глибокого теоретичного обґрунтування, носять емпіричний, імовірнісний характер, містять велику кількість суперечливих і неоднозначних результатів. Це дозволяє стверджувати, що дослідження психологічного феномена впливу порядку народження на розвиток особистості дитини в сучасній сімейній психології теоретично і практично дуже значущо.

Мета роботи – охарактеризувати вплив сиблінгових відносин на стратегії поведінки підлітків у конфліктних ситуаціях.

Завдання роботи:

1) проаналізувати психологічні підходи до вивчення проблеми конфліктної поведінки підлітків з точки зору її динаміки, визначальних чинників і стратегій;

2) емпірично дослідити детермінанти стратегій поведінки підлітків в конфліктній ситуації, реакції на ситуацію, що фруструє та характер сиблінгових відносин;

3) проаналізувати результати, отримані в ході емпіричного дослідження, і визначити характер впливу сиблінгових відносин на стратегії поведінки підлітків в конфліктній ситуації.

Об'єкт дослідження – стратегії поведінки підлітків у конфлікті.

Предмет дослідження – вплив сиблінгових відносин на стратегії поведінки підлітків в конфліктній ситуації.

У дослідженні використані **методи**: теоретичні: метод зіставно-порівняльного аналізу наукової вітчизняної та зарубіжної літератури з метою обґрунтування теоретико-методологічних засад дослідження стратегій конфліктної поведінки у підлітковому віці та впливу сиблінгових відносин на вибір стратегій поведінки у конфліктах; емпіричні – бесіда, спостереження,

тестування з метою дослідження впливу сиблінгових відносин на стратегії поведінки підлітків в конфліктній ситуації («Методика тактики поведінки в конфлікті» – К. Томас; «Методика рисуночної фрустрації» С. Розенцвейга, мод. Н.В. Тарабріної; «Методика діагностики сиблінгового спілкування» М.В. Кравцової); а також методи математико-статистичної обробки даних (критерій Крускалла-Уолліса та однофакторний дисперсійний аналіз).

Практичне значення одержаних результатів. Результати, отримані в даному дослідженні, можуть представляти інтерес в роботі з дітьми та батьками; враховуватися в консультаційній роботі з підлітками; використовуватися при складанні тренінгових програм, спрямованих на формування ефективної взаємодії підлітків, конструктивної поведінки підлітків, розвитку комунікативних навичок та здібностей.

Публікації та апробація. Основний зміст роботи відображено у публікації «Вплив сиблінгових відносин на стратегії поведінки підлітків у конфліктній ситуації» у збірнику матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-психологічні технології розвитку особистості» (14 травня 2020 року).

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи викладено на 46 сторінках. Список використаної літератури нараховує 45 джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СИБЛІНГОВИХ ВІДНОСИН НА СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

1.1. Особливості конфліктної поведінки у підлітковому віці

Конфлікт беззаперечно є однією з універсальних характеристик світу, рушійною силою його розвитку. Це один з найбільш суперечливих феноменів і основних механізмів всіх змін і перетворень.

Психологія займає центральне положення у вивченні конфлікту і особливостей конфліктної поведінки. Уявлення про природу конфлікту і конфліктної поведінки варіюються в залежності від прихильності автора до тієї або іншої школи або напрямку.

На даний час існує досить великий об'єм здобутого теоретичного та емпіричного матеріалу, що стосується різних областей розвитку особистості підлітків. Дослідженням та вивченням особливостей підліткового віку присвячена велика кількість доробків вітчизняних і закордонних психологів, серед них Л.С. Виготський, Л.І. Божович, А. В. Мудрик, І.С. Кон, Д.І. Фельдштейн, К. Флейк-Хобсон, Д. Б. Ельконін, Х. Ремшмідт, Ф. Райс та ін.

Більшість дослідників виділяють такі межі підліткового віку – від одинадцяти-дванадцяти до чотирнадцяти-п'ятнадцяти років. Альтернативні назви підліткового віку, які можна зустріти у науковій літературі – критичний, важкий, перехідний, пубертатний. У них відображена складність і вагомість процесів розвитку, які відбуваються саме в цьому віці, та які пов'язані з трансформацією дитини на дорослу людину та переходом від однієї епохи життя до іншої. Основними специфічними особливостями провідних сторін розвитку в цей період є складові фізичної, моральної,

розумової та соціальної сфер особистості. За всіма напрямками можна спостерігати якісно нові утворення, по-перше, під час перебудови організму на фізичному рівні, з'являються елементи дорослості, по-друге, активно розвивається самосвідомість, змінюється тип відносин з однолітками та дорослими, механізми та способи соціальної взаємодії, по-третє, пізнавальна та навчальна діяльність також зазнають істотних змін.

Неоціненний внесок у тлумачення підліткової психології вніс К. Левін – представник гештальтпсихології. Головними процесами підліткового віку він вважає: «розширення життєвого світу особистості, кола її спілкування, групової приналежності і типу людей, на яких вона орієнтується. Поведінка підлітка визначається перш за все маргінальністю його положення. Специфічність його соціальної ситуації і життєвого світу виявляється і в його психіці, для якої типові внутрішні протиріччя, невизначеність рівня домагань, підвищена сором'язливість і одночасно агресивність, схильність приймати крайні позиції і точки зору» [18, с. 45].

Виходячи з результатів дослідження перерахованих вище особливостей підліткового віку, можна виділити ряд причин, що породжують багаточисленні непорозуміння у підлітків.

З різного розуміння джерел підліткової конфліктності виходять різні психологічні підходи і напрямки тлумачення цього феномену.

Л.С. Виготський пояснює значне зростання конфліктів в підлітковому віці тим, що критичні періоди розвитку супроводжуються складністю виховання. «У шкільному віці в критичні періоди у дітей виявляється падіння успішності, ослаблення інтересу до шкільних занять і загальне зниження працездатності. Критичні вікові етапи розвитку дитини часто супроводжуються більш-менш гострими конфліктами з оточуючими. Внутрішнє життя дитини часом пов'язане з хворобливими і болісними переживаннями, з внутрішніми конфліктами» [7, с. 139].

К.Н. Поліванова вважає «конфлікти є неминучим породженням кризи підліткового віку. Вирішення кризи неможливе в старій системі відносин і

тому обов'язково має йти через конфлікт, який в даному випадку має позитивне значення, він звільняє місце для нового і спрямований на руйнування старої системи відносин зі світом» [24, с. 38].

Різноманітне культурне середовище учнів, що поділяє одне і те ж середовище, їх біологічний, розумовий та пізнавальний рівень розвитку, їхні здатності сприйняття та розуміння, кваліфікація цінностей, потреби, віра, ставлення та характер, природно, можуть спричинити міжособистісні конфлікти та розбіжності. Оскільки передбачити потреби та бажання всіх учнів у системі освіти надто складно одночасно та в одному середовищі, міжособистісні конфлікти та розбіжності є природними та неминучими. Тому міжособистісні конфлікти не є правильними чи неправильними. Це лише нейтральна ситуація. Однак спосіб, який люди використовують для вирішення міжособистісних конфліктів та розбіжностей, природно сприймається як добрий чи поганий, правильний чи неправильний, конструктивний або деструктивний [45].

Існують певні елементи, такі як незгода, протиставлення, дисонанс, несумісність у конфлікті, які можна охарактеризувати як непорозуміння чи незгоду, що виникли внаслідок відмінностей статусу, цілей, цінностей, сприйняття та спільного використання обмежених джерел між людьми та групами. Конфлікт – термін, який зазвичай використовується для розбіжностей, що виникають на різних рівнях. Наприклад, і бійка, яка містить фізичне насильство, і незгоду, що перетворюється на словесний взаємний аргумент, називаються конфліктом. Конфлікт не завжди також відображає стабільну ситуацію. Конфлікт, який піднімається на найнижчому рівні, може перерости в конфлікт і на найвищому рівні [12].

Хоча в літературі не існує загального опису конфлікту, у підходах слід розглянути два моменти. Це: (1) різниця між думками (2) незгода між цими думками. Конфлікт виникає внаслідок невлаштованої діяльності, і в цьому аспекті він відповідає невідповідним цілям. Зрештою, перемога однієї сторони ціною іншої сторони – справа. Конфлікт – це ситуація, коли обидві

сторони уникають програшу, а той, хто програв, хоче стати переможцем. Взагалі конфлікт, який виникає з мотивів однієї сторони здійснити свої сподівання, може викликати ворожість, перетворившись у ситуацію, яка заважає іншій стороні досягти своїх сподівань [45, р. 36]. В останні роки насильство в наших школах може бути сприйняте в результаті конфліктів, які не вдається ефективно вирішити вчасно. Під час вивчення міжособистісних конфліктів у школах можна зіткнутися з різними видами конфліктів у такому вимірі, який складається з помітно складних процесів, а не простих конфліктів. Типи та причини міжособистісних конфліктів змінюються залежно від того, з ким вони відбулися та в яких середовищах вони відбулися. Однак у літературі є деякі класифікації та угруповання щодо міжособистісних конфліктів.

У своєму дослідженні D.W. Johnson & R. Johnson отримали класифікацію за результатами контент-аналізу, який вони проводили за описами, написаними підлітками щодо міжособистісних конфліктів, які вони зазнали. З'ясовано, що в школах існує 7 типів конфліктів відповідно до цієї класифікації. Це: фізичне насильство / бійка, образа / конфлікти, що виникають під час гри на подвір'ї / конфлікти за доступність / володіння ресурсами; конфлікти щодо виборів / цінностей / переконань та конфлікти щодо академічних досліджень [42, р. 101]. Інший всебічний підхід до причин міжособистісних конфліктів запропонований J.R. Bodin, S. Crawford [39, р. 204]. Автори демонструють обмежені джерела, основні психологічні потреби та ціннісні відмінності щодо причин міжособистісних конфліктів. Якщо поведінку людини вважати цілеспрямованою, всі проявлені форми поведінки повинні відповідати мотивам. Людина цілеспрямовано робить вибір. Тому вони іноді роблять хороший вибір, а іноді поганий вибір [41, р. 98]. Невиконані основні психологічні потреби лежать у витоках цілеспрямованої поведінки. Хоча J.R. Bodin та S. Crawford стверджують, що обмежені фінансові джерела та чіткі особисті цінності лежать в основі причин

міжособистісних конфліктів, вони також підкреслюють, що невиправдані психологічні потреби мають місце у витоках цих двох змінних [39, р. 139].

Підлітки, батьки яких дають їм настанови, прищеплюють дисципліну та виховне середовище, вступають у меншу кількість конфліктів. Цей висновок демонструє важливу роль, яку відіграє сімейне спілкування у стратегіях вирішення конфліктів підлітків. Окрім взаємодії батько-дитина, взаємодія між батьками також може впливати на здатність підлітка керувати конфліктом. Щоденне життя дає батькам можливість моделювати зрілі комунікативні поведінки та хороші методи вирішення конфліктів. Гарне моделювання ролей батьків включає вислуховування один одного, уточнення суперечностей, не сперечаючись, і сприйняття точки зору один одного серйозно. Підлітки повинні розуміти, що абсолютно нормально коли дві особи мають різні точки зору. Замість того, щоб дозволяти цим розбіжностям призводити до аргументів чи насильства, батьки можуть показати підліткам, як приймати погляд один одного. Прийнятні результати включають компроміс, переговори та «згоду на згоду».

Як і батькам, підліткам може знадобитися відпочити від обговорення конфлікту, коли один або обидві особи стають емоційними. Слід підкреслити важливість відновлення діалогу, коли обидві сторони спокійні, а не уникають проблеми. Відкрита комунікація в сім'ї також показує підліткам, що вони можуть обговорювати конфлікти з батьками, і спонукає їх шукати поради при вирішенні конфліктів.

Окрім небезпеки фізичної шкоди, підліткам важливо розуміти, що насильство не призводить до задовільного вирішення конфлікту. Значні конфлікти потребують часу для вирішення, і підлітків слід навчати техніці наближення до вирішення конфлікту шляхом обговорення. Слід уникати словесних нападів, а також потрібно витратити час на роздуми про різні способи усунення проблеми. Ображати іншу людину досить просто, але, як правило, це явище посилює конфлікти [29, с. 69].

Навчання підлітків слухати один одного та вказувати на те, що кожен з них має цінну перспективу, може допомогти їм розвинути співпереживання та розуміння. Підлітки, здатні співпереживати один одному, здатні швидше приймати рішення і здатні сприймати конфлікт із більш позитивним ставленням. Можливості обговорити конфлікт із дорослими чи однолітками, які підтримують також можуть допомогти підліткам побачити проблему з альтернативних поглядів, навчитися контролювати свій гнів та приймати спокійні, раціональні рішення, замість того, щоб поступатися імпульсом. Шкільні психологи, батьки та вчителі є хорошими ресурсами для обговорення стратегій вирішення конфлікту.

Крім того, потрібно відзначити, що саме психоаналітичному напрямку психологія підліткового віку зобов'язана постановкою такої важливої проблеми, як генезис спілкування. Психічний розвиток, на думку Г.С. Саллівен, означає проходження дитиною ряду стадій, які визначаються розвитком потреби в міжособистісних стосунках. Динаміка поведінки індивіда визначається двома тенденціями: униканням ситуації самотності і ухиленням від міжособистісних відносин, що викликають тривожність. Основні причини цих порушень Г.С. Саллівен бачить в несприятливих соціальних обставинах, які призводять до порушень в особистісній сфері [27, с. 225].

Таким чином, у генезі конфліктних форм поведінки в підлітковому віці в рамках психоаналітичного напрямку підкреслюється особлива роль сексуальної мотивації, захисних механізмів і особливостей розвитку потреби в міжособистісних стосунках [26; 32].

К. Левін трактує феномен підліткового віку, виходячи зі своєї теорії поля: «в якості основної характеристики цього вікового періоду є своєрідний «когнітивний дисбаланс», що викликається зміною групової приналежності в зв'язку з переходом із товариства дітей в співтовариство дорослих. Спільнота дорослих виступає для підлітка як незнайома область життєвого простору,

область, когнітивно не структурована, в якій підліток не може розрізнити чіткі, диференціальні області» [18, с. 36].

У зв'язку з цим основну та першочергову причину конфліктної поведінки підлітків К. Левін бачив у відсутності ясності: «підліток не впевнений в тому, чи правильно він поводить себе, оскільки знаходиться в незнайомому оточенні. Ця невпевненість зростає, якщо дитину тримали в невіданні щодо дорослого світу» [11, с. 48].

У виникненні конфліктів підліткового віку велику роль відіграє рівень моральної свідомості дитини. Л. Колберг особливу роль відводить генезису моральної свідомості, яка, на його думку, є не стільки результатом засвоєння зовнішніх правил поведінки, скільки процесом перетворення і внутрішньої організації норм і правил, що пред'являються суспільством. Як зауважує Л. Колберг: «до завершення підліткового віку цей рівень притаманний лише 10% дітей. Такі чиним, основні причини порушень в соціальній поведінці підлітків і виникненні конфліктів Л. Колберг бачить в несформованості моральної свідомості» [2, с. 214].

На формування потенційно конфліктних форм поведінки підлітків впливають характерологічні типи. С.В. Кривцова зазначає: «характер відноситься до тих реальностей, які підліток не вибирає» [16, с. 88].

Дані вітчизняних і закордонних дослідників показують, що на рівень і характер конфліктності підлітків впливають особливості сімейного виховання. За даними С.В. Березіна: «серед підлітків, схильних до конфліктного поведіння 68, 35% виявилися дітьми з неблагополучних сімей. В першу чергу, це деструктивні сім'ї, де постійні сварки, алкоголізація батьків, агресивні форми поведінки по відношенню до дітей, між подружжям. Найчастіше в таких сім'ях погані матеріально-побутові умови, в яких у дитини фруструються багато значущих для неї потреб – в турботі, безпеці та ін., а способи розрядки вони запозичують у батьків. Існує закономірний зв'язок між агресивністю батьків і їх дітей, особливо в разі застосування фізичних покарань до останніх» [5, с. 33].

Таким чином, можна виділити наступні особливості конфліктної поведінки в підлітковому віці: по-перше, конфлікти є неминучим породженням кризи підліткового віку. Вирішення кризи неможливе в старій системі відносин і тому обов'язково має йти через конфлікт, який в даному випадку має позитивне значення, він звільняє місце для нового і спрямований на руйнування старої системи відносин зі світом; по-друге, конфліктні ситуації виникають, перш за все, в найближчому соціальному оточенні; по-третє, психосоціальні конфлікти в цьому віці поширені настільки широко, що їх можна розглядати як норму; по-четверте, на рівень і характер конфліктності підлітків істотно впливають особливості сімейного виховання.

1.2. Детермінанти стратегій конфліктної поведінки у підлітковому віці

Як вважають багато дослідників (О.В. Первишева, Н. В. Гришина, М.В. Кішко і ін.), сприйняття ситуації як конфліктної дозволяє суб'єкту вибрати стратегії конфліктної поведінки [8, с. 102].

А.Я. Анцупов, А.І. Шипілов під стратегією поведінки в конфліктних ситуаціях розуміють: «орієнтацію особистості по відношенню до конфлікту, установку на певні форми поведінки в ситуації конфлікту» [3, с. 132].

У психологічній літературі описані різні стратегії поведінки в конфлікті.

У дослідженнях Н. В. Гришиної були виділені наступні стратегії поведінки в конфлікті: «догляд», «боротьба» і «діалог». Вона зазначає, що відхід від проблеми, яку створює конфлікт, може мати не тільки несвідомий характер, який описаний представниками психоаналізу (З. Фрейд, А. Фрейд та ін.), а й свідомий характер» [8, с. 122].

В основному три стратегії вирішення конфліктів більше підкреслені в літературі щодо міжособистісних стратегій вирішення конфліктів. Це стратегії щодо «співпраці з іншими»; «панування над іншим або агресивна

поведінка»; «уникнення інших та стосунків» [44; 40]. Стратегії спільної роботи щодо вирішення міжособистісних конфліктів вимагають взаємного зіткнення щодо конструктивного вирішення проблеми та участі в обговоренні взаємного вирішення проблем, щоб досягти конструктивної та раціональної згоди, що також є взаємною перевагою обох сторін конфлікту [43]. Ті, хто прийняв безпрограшний підхід до вирішення конфліктів, демонструють як спільну, так і агресивну реакцію. Ті, хто прийняв конструктивні та мирні стратегії рішення, орієнтовані на співпрацю, вважають себе «вирішувачами» проблем. Отже, їх мета – досягти реляційної та конструктивної згоди. Ті, хто використовує цю стратегію, мають дуже розвинені комунікативні навички та навички вирішення конфліктів [39, р. 306]. Конструктивні стратегії вирішення конфліктів, орієнтовані на співпрацю та інтеграцію, містять тактику вирішення конфліктів, таких як взаємна співпраця, пошук можливостей згоди, виявлення взаємної довіри, пошук рішень спільного блага, встановлення співпереживання з іншим, намагання зрозуміти та бути зрозумілим [44, р. 39]. Ті, хто застосовує конструктивні стратегії, вважають, що їхні спільні конфлікти є такими, що задовольняють як їхні потреби, так і потреби опозиції. Тому ці люди, які застосували підхід «виграш-виграш», намагаються змінити конфліктний процес, іншими словами гра конфлікту та результат конфлікту від підходу «програш-виграш» до підходу «виграш-виграш» або від деструктивізму до конструктивізму [39, р. 333].

Конструктивні та інтегровані стратегії спільної співпраці серед вищезазначених стратегій вирішення конфліктів допомагають людям розвиватися та отримувати досвід під час вирішення міжособистісних конфліктів. Оскільки інші стратегії призводять до того, що людина чи протилежна сторона ведуть себе деструктивно, їх не зручно використовувати як інструмент або можливість для особистого розвитку [22, с. 73].

Відмінності сприйняття конфліктів, стратегій подолання, культурних норм та особистості впливають на здатність особистості до успішного

вирішення конфлікту. Для підлітків незрілість та прагнення до незалежності та самостійності ускладнюють вирішення конфліктів. Як результат, підлітки можуть вдатися до насильства як засобу вирішення конфліктів.

Стратегії поведінки особистості в конфліктних ситуаціях, запропоновані К. Томас і Р. Кілменном (суперництво, співробітництво, компроміс, уникнення і пристосування), вважаються загальноприйнятими в психології конфлікту [10, с. 204]. У нашому дослідженні ми дотримуємося даних стратегій поведінки при аналізі конфліктної ситуації.

На думку Б.І. Хасан, існує якась схильність людини до вибору певної стратегії поведінки в конфлікті [34, с. 88].

Огляд досліджень по виявленню детермінант конфліктної поведінки суб'єкта показує, що вибір стратегії визначається індивідуально-особистісними і ситуативними факторами [6; 19;17].

До індивідуально-особистісних детермінант поведінки в конфліктних ситуаціях можна віднести: внутрішньоособистісний конфлікт (О.П. Белінська, О.О. Данілова, Л. О. Петровська, М.В. Кішко), переважне ставлення до оточуючих (О. Журавльова), вік людини, тип діяльності [21, с. 10].

Згідно М.І. Леонову: «конфліктну поведінку може бути детерміновано різними індивідуально-психологічними факторами в залежності від його типу (конструктивно або деструктивно). Так, наприклад, стратегії поведінки конструктивного типу більшою мірою детерміновані природно-зумовленими особливостями, а конфліктну поведінку деструктивного типу обумовлено комплексом властивостей інтегральної індивідуальності, де визначальними є властивості психологічного і соціально-психологічного рівня» [20, с. 105].

Детермінантами поведінки також можуть бути стратегії поведінки інших суб'єктів (батьків, педагогів) в конфлікті (А.В. Гоголева), тимчасові психічні стани людини: ситуативна тривожність (М. Тишкова, О.Х. Маурер, О. Кондаш), перенапруження, невдоволення собою, почуття несправедливості (Ф.М. Бородкін, Н.М. Корняк) [12, с. 26].

Багато авторів (М.С. Бондаренко, О.В. Семенов, О.А. Іванов та ін.) відзначають, що підлітки не вміють вирішувати виникаючі конфлікти, а в їх конфліктній поведінці переважають деструктивні тенденції [15].

О.В. Семенов підкреслює: «підлітки цінують уміння постояти за себе, вміння дати відсіч, захистити свої честь і гідність, навички самооборони, тому частіше керуються стратегією суперництва» [28].

О.А. Іванов вважає: «підлітки часто вибирають для себе і використовують агресивні способи розв'язання суперечностей на підставі спотворених уявлень про норми поведінки. Нерідко агресивне, нарочито жорстоке поводження у юнаків-підлітків обумовлюється специфічним розумінням мужності, так як така поведінка була продемонстрована суб'єктами його соціального оточення» [14].

За даними М.С. Бондаренко: «лише 15% старших підлітків поводяться в конфліктній ситуації конструктивно. Пояснюється це тим, що сучасні підлітки не володіють конфліктологічною підготовкою, яка дозволила б їм розкривати сутність конфлікту, бачити його витoki, зміст, хід розвитку, наслідки та конструктивні способи його вирішення і на цій основі вибудовувати взаємодію з оточуючими» [4].

Таким чином, в конфліктах у підлітків переважаючими є деструктивні стратегії поведінки. Ситуація ускладнюється тим, що в підлітковому віці підвищується агресивність, що пояснюється як фізіологічними змінами в організмі, так і різними соціальними факторами.

1.3. Сиблінгові стосунки як фактор вибору стратегії поведінки у конфліктах

Багато наукових досліджень вказують на те, що діти проводять набагато більше часу, взаємодіючи зі своїми братами і сестрами, ніж із батьками, і ці стосунки відіграють дуже важливу роль у розвитку навичок міжособистісного спілкування [13]. Під час взаємодії з сиблінгами дитина

може отримати навички, які зможе потім використовувати в спілкуванні з іншими однолітками. Тому сиблінгові стосунки можуть розглядатися як фактор, що впливає на вибір стратегії поведінки в конфліктній ситуації. Загальні сімейні ритуали і звички в найпростіших щоденних ситуаціях, постійне спілкування і взаємодія, надають можливість людям будь-якого віку формувати і розвивати прихильність, емоційно значущі зв'язки, почуття родинної єдності.

Французький психотерапевт М. Руфо, досліджуючи особливості взаємин між сиблінгами, писав: «спільнота братів і сестер – це суспільство в мініатюрі: як і справжнє суспільство, воно потребує правил, які не дозволяють б пристрастям брати верх над розумом» [37].

Перші дослідження сиблінгових стосунків були переважно зосереджені на описі чинників порядку народження, розміру сім'ї, інтервалу народження між сиблінгами. У закордонній психології одним з основних напрямків досліджень є вивчення особливостей розвитку особистості в залежності від порядку її народження в сім'ї. Основу такого підходу заклали З. Фрейд і А. Адлер. З. Фрейд першим відзначив: «позиція дитини серед її сестер і братів має особливе значення для всього подальшого життя. Ця позиція визначається кількістю дітей в сім'ї, їх статтю і проміжками між їх народженням. Чим ближче вік дітей, тим більший вплив вони спричиняють один на одного в процесі свого розвитку» [33].

У працях психоаналітичного напрямку стверджується, що психологічна позиція людини залежить від порядку народження дитини в сім'ї і що ця позиція впливає на процес встановлення контактів з однолітками в школі і на вибір чоловіка.

А. Адлер вивчав порядок народження дітей як основну детермінанту установок, супутню стилю життя. Він дав опис особистісних особливостей первістка (старшого), другої дитини (середнього), останнього (молодшого) і єдиної дитини в родині. За Адлером: «порядок народження (позиція) дитини в сім'ї має вирішальне значення. Особливо важливо сприйняття ситуації, що,

швидше за все, супроводжує певну позицію. Тобто від того, яке значення надає дитина ситуації, що склалася, залежить, як вплине порядок її народження на стиль життя. Однак в цілому певні психологічні особливості виявилися характерними саме для конкретної позиції дитини в сім'ї» [1, с. 139].

Первісток (старша дитина). Згідно Адлеру: «положення первістка можна вважати завидним, поки він – єдина дитина в сім'ї. Батьки зазвичай сильно переживають з приводу появи першої дитини і тому цілком віддають себе їй. Первісток отримує безмежну любов і турботу від батьків» [38].

Адлер часто описував становище первістка при народженні другої дитини, як положення «монарха, позбавленого трону», і відзначав, що цей досвід може бути дуже травматичним. Адлер також вважав: «найстарша дитина у сім'ї швидше за все консервативна, прагне до влади і схильна до лідерства. Тому вона часто стає хранителем сімейних установок і моральних стандартів» [38].

Єдина дитина. Адлер вважав: «позиція єдиної дитини унікальна, тому що у неї немає інших братів або сестер, з якими їй доводилося б конкурувати. Головною особливістю цього стилю життя стає залежність і егоцентризм. Така дитина протягом усього дитинства продовжує бути осередком життя сім'ї. Однак пізніше вона як би раптово пробуджується і відкриває для себе, що більше не знаходиться в центрі уваги. Єдина дитина ніколи ні з ким не ділила свого центрального положення, не боролася за цю позицію з братами або сестрами. В результаті у неї часто бувають труднощі у взаєминах з однолітками» [38].

Друга (середня) дитина. «Другій дитині з самого початку задає темп її старший брат або старша сестра: ситуація стимулює її побивати рекорди старшого сиблінга. Завдяки цьому нерідко темп її розвитку виявляється більш високим, ніж у старшої дитини. В результаті друга дитина виростає честолюбною. Її стиль життя визначає постійне прагнення довести, що вона краща за свого старшого брата або сестру. Отже, для середньої дитини

характерна орієнтація на досягнення. Щоб домогтися переваги, вона використовує як прямі, так і обхідні методи» [38].

Остання дитина (наймолодша). «Положення останньої дитини унікально у багатьох відношеннях. По-перше, вона ніколи не відчуває шоку «позбавлення трону» іншим сиблінгом і, будучи «малюком» або «улюбленцем» сім'ї, може бути оточена турботою і увагою з боку не тільки батьків, але, як це буває у великих сім'ях, старших братів і сестер. По-друге, якщо батьки обмежені в засобах, у неї практично немає нічого свого, і їй доводиться користуватися речами інших членів сім'ї. По-третє, положення старших дітей дозволяє їм задавати тон; у них більше привілеїв, ніж у неї, і тому вона відчуває сильне почуття неповноцінності, поряд з відсутністю почуття незалежності» [38].

Більш детально досліджувалися особливості впливу сиблінгової позиції на розвиток особистості в роботах австралійського психолога Уолтера Тоумена: «люди, які займають однакові позиції в структурі сім'ї, мають тотожні характеристики» [30]. Згідно У. Тоумену: «сиблінгові позиції характеризуються кількістю дітей в сім'ї, їх статтю, черговістю народження, проміжками між народженнями. Основні сиблінгові позиції такі:

- 1) Найстарша дитина: старший брат братів, старший брат сестер, старша з сестер і старша сестра братів;
- 2) Наймолодша дитина: молодший брат братів, молодший брат сестер, молодша з сестер і молодша сестра братів;
- 3) Середня дитина;
- 4) Єдина дитина;
- 5) Близнюки: двоє, троє, четверо та ін.

Ситуація ускладнюється при наявності дітей різної статі. Старший брат братів і сестер може поєднувати в собі властивості старшого брата братів і старшого брата сестер» [30].

Основна теза У.Тоумена полягає у наступному: «сиблінги вчать один одного тому, як здійснювати тісні взаємини з однолітками. Дружба у

дорослих і вибір чоловіка, а також батьківський стиль сильно залежать від досвіду, отриманого сиблінгом в дитинстві. Домінування або підпорядкування також багато в чому засвоюється в процесі взаємодії з братами і сестрами в дитинстві. Старші діти, як правило, є лідерами, а молодші підкоряються їм. Відповідні установки згодом реалізуються в подружніх і батьківсько-дитячих стосунках» [30].

Р. Манн і К. Данн провели перше дослідження поєднань різних темпераментів в сиблінгових парах. Вони виявили: «більш несхожі за темпераментом сиблінги в дошкільному віці схильні до більшої конфліктності» [36]. У більш пізньому дослідженні сімей з двома дітьми, проведеному М. Броуді, було показано: «темпераментні особливості дітей впливають на характер сиблінгових відносин в залежності від порядку народження. Спостереження показало, що найнижчі рівні конфлікту були в тих парах, в яких обидві дитини мали низьку активність, а також в тих парах, де високу активність демонстрував молодший сиблінг, а низьку – старший сиблінг» [39, р. 225].

Р. Дрейкурс також стверджував: «риси особистості і характеру розвиваються завдяки конкуренції, що існує всередині сім'ї між братами і сестрами, які спостерігають один за одним, щоб зрозуміти ті способи і прийоми, за допомогою яких «конкурент» домагається успіху або зазнає невдачі. Особливості нашої особистості багато в чому залежать від того, чи є ми старшою, молодшою, середньою або єдиною дитиною в сім'ї. Порядок народження задає певну модель, за якою ми розвиваємося» [9, с. 105].

Є дві основні причини, за якими дітям з різним «порядковим номером» притаманні різні типи поведінки. По-перше, батьки по різному ставляться на появу першої і наступної дитини і різних очікувань від них. По-друге, місце серед братів і сестер великою мірою визначає характер відносин, що складаються між дітьми [23, с. 88].

Г. Хоментаскас наводить кілька стратегій взаємовідносин сиблінгів: «Перша стратегія: старший сиблінг спочатку сприймається, як перешкода

між батьками і молодшою дитиною, що веде до конкурентних стосунків і проявляється в надмірних хвастошах і прагненні принизити старшого. Старший в свою чергу карає його, принижуючи і дискредитує в очах батьків.

Друга стратегія: енергія молодшої дитини спрямована не на конкуренцію з сиблінгом, а на ломку батьківських обмежень. Підсумком даного протесту є правопорушення, вчинені в молодшому шкільному і підлітковому віці.

Третя стратегія: дитина відмовляється від боротьби за себе, втрачає надію досягти власної значущості і любові оточуючих. При спробі дорослих допомогти, спеціально показує свою незручність і непростий характер» [35, с. 98].

Таким чином, проблема сиблінгових (братерсько-сестринських) стосунків і їх впливу на розвиток дитини – одна з найбільш актуальних як в закордонній, так і у вітчизняній психології. Порядок народження і рольова позиція дитини в сім'ї істотно впливають на: стиль життя, на рівень інтелектуального і соціального розвитку, розвиток особистості, формування комунікативних навичок, виникнення девіантної поведінки, характер взаємин і взаємодії братів і сестер в сім'ї. Сиблінгові відносини відіграють дуже важливу роль у розвитку навичок міжособистісного спілкування. У взаємодії з сиблінгами дитина може отримати навички, які зможе потім використовувати в спілкуванні з іншими однолітками. Тому сиблінгові відносини можуть розглядатися як фактор, що впливає на вибір стратегії поведінки в конфліктній ситуації.

Висновки до першого розділу

В сучасній психологічній науці існує велика кількість підходів, що розглядають феномен конфлікту і конфліктної поведінки. Знання про конфлікт і конфліктну поведінку ґрунтується: на протиріччях між різними

особистісними сферами; на зіткненні характерів, потреб і мотивів особистостей; на суб'єктивному сприйнятті особистістю конфліктної ситуації. Конфлікт розглядається як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії. Конфліктна поведінка – протилежно спрямовані дії учасників конфлікту, в яких реалізуються приховані від зовнішнього сприйняття процеси в розумовій, емоційній і вольовій сферах опонентів.

Визначено, що конфлікти є неминучим новоутворенням кризи підліткового віку. Вирішення кризи неможливо в старій системі відносин і тому обов'язково має йти через конфлікт, який в даному випадку має позитивне значення, він звільняє місце для нового і спрямований на руйнування старої системи відносин зі світом.

На основі теоретичного дослідження закордонних та вітчизняних досліджень виявлено, що на рівень і характер конфліктності підлітків істотно впливають особливості сімейного виховання. Вибір стратегій поведінки підлітків в конфлікті детермінований особистісними і ситуативними факторами. До них відносять: переважання емоційного початку над раціональним, неадекватна оцінка ситуації; відсутність навичок конструктивної взаємодії в конфлікті, недостатній діапазон конфліктних стратегій; перевагу стратегій поведінки, що гарантують виграш; інтенсивне формування почуттів власної гідності, самоповаги і, в зв'язку з цим, цінність вміння постояти за себе, дати відсіч, захистити свої честь і гідність; психологічний клімат в класному колективі; поведінку в конфліктах дорослих, які оточують підлітка; особистість учителя. Окремо серед цих чинників розташовується фактор сиблінгових відносин, так як вивчення особливостей його впливу на вибір стратегій поведінки в конфліктній ситуації представлений нечисленними дослідженнями.

Сиблінгові відносини – це міжособистісні відносини між дітьми одних батьків. Наявність сиблінгів в родині, їх статевої та вікової особливості є особливим фактором психічного розвитку дитини. Сиблінгові відносини

відіграють дуже важливу роль у розвитку навичок міжособистісного спілкування. Придбаний підлітком досвід сиблінгового спілкування служить підставою для засвоєння різних за конструктивністю стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СИБЛІНГОВИХ ВІДНОСИН НА СТРАТЕГІЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

Емпіричне дослідження проводилося на базі Херсонського навчально-виховного комплексу №15 Херсонської міської ради. Загальна кількість досліджуваних – 35 осіб. З них: 18 хлопчиків (52%), 17 дівчаток (48%), у віці від 14 до 15 років. Всі респонденти є вихованцями повних сімей. Всі підлітки мають одного сиблінга з різницею у віці не більше 5 років. 18 респондентів (52%) мають сиблінга чоловічої статі, 17 (48%) – жіночої статі, з них: 8 хлопчиків (23%) і 10 дівчаток (28,5%) мають сиблінга брата, сиблінга жіночої статі мають 10 хлопчиків (28,5%) і 7 дівчаток (20%). Всі учні даної вибірки є встигаючими з усіх дисциплін.

Етапи психологічного дослідження:

1. На першому етапі дослідження були продіагностовано дві змінні: стратегії поведінки в конфліктній ситуації за допомогою методики К. Томаса (мод. Н. В. Гришиної) «Стратегії поведінки в конфлікті»; реакції на фруструючу ситуацію за допомогою методики С. Розенцвейга (мод. Н.В. Тарабріної) «Тест рисуночної фрустрації».

2. На другому етапі дослідження було виявлено взаємозв'язок між стратегіями поведінки в конфлікті і переважаючими реакціями на ситуацію, що фруструє. Проведено аналіз відмінностей між домінуючими стратегіями

поведінки в конфлікті і типом реакції на фруструючу ситуацію (за критерієм Крускала-Уолліса).

3. На третьому етапі дослідження були вивчені особливості сиблінгового спілкування за методикою М.В. Кравцової «Діагностика сиблінгових відносин», що дозволило визначити такі характеристики спілкування в сиблінгових парах, як довірливість і взаєморозуміння в спілкуванні сиблінгів, схожість поглядів, загальні символи сім'ї, легкість спілкування між сиблінгами.

4. На наступному етапі був проведений диференційований аналіз стратегій поведінки підлітків в конфлікті з різним характером сиблінгових відносин. Для перевірки впливу сиблінгових відносин на стратегії поведінки в конфлікті були використані якісний і кількісний аналіз (однофакторний дисперсійний аналіз).

Характеристика методик дослідження:

1. Методика «Стратегії поведінки в конфлікті» К. Томаса (мод. Н. В. Гришиної). «За допомогою цього тесту можна визначити ті способи поведінки, які найбільш характерні для досліджуваних в конфліктних ситуаціях. К. Томас виділяє наступні способи регулювання конфліктів: 1) суперництво як прагнення домогтися задоволення своїх інтересів на шкоду іншому; 2) пристосування, що означає протилежність суперництва, принесення в жертву власних інтересів заради іншого; 3) компроміс – угода на основі взаємних поступок; пропозиція варіанту, що розв'язує протиріччя; 4) уникнення, для якого характерно як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей; 5) співпраця, коли, учасники ситуації приходять до альтернативи, що повністю задовольняє інтереси обох сторін. У методиці описується кожен з п'яти перерахованих можливих варіантів 12 судженнями про поведінку індивіда в конфліктній ситуації. У різних поєднаннях вони згруповані в 30 пар, у кожній з яких респонденту пропонується вибрати те судження, яке є найбільш типовим для характеристики його поведінки» [Гришина].

Респонденту пропонується інструкція: «У кожній парі виберіть те судження, яке найбільш точно описує Вашу типову поведінку в конфліктній ситуації».

Результати діагностики обробляються відповідно до Ключа методики.

2. «Методика рисуночної фрустрації» С. Розенцвейга (мод. Н.В. Тарабріної). «Методика призначена для дослідження реакцій на фруструючу ситуацію і способи виходу з ситуацій, що перешкоджають діяльності або задоволенню потреб особистості.

Стимульний матеріал тесту складається з 24 малюнків, що нагадують сюжети коміксу. На кожному малюнку зображені особи, які перебувають у скрутній, незручній ситуації. Персонаж, зображений зліва, вимовляє слова, якими описує свої претензії до іншого. Над персонажем, зображеним справа, є порожній квадрат, в який обстежуваний повинен вписати першу відповідь, що прийшла на розум. Риси і міміка персонажів в малюнках відсутні. Зображені на малюнках ситуації достатньо звичайні і можуть бути розділені на дві групи: 1) ситуації-перешкоди, в яких якась умова або дійова особа бентежить, збиває з пантелику персонаж, що знаходиться праворуч, перешкоджає йому у виконанні його намірів; 2) ситуації звинувачення, коли персонажу, що знаходиться праворуч, пред'являються якісь претензії і докори. Оцінка отриманих відповідей відповідно до теорії С. Розенцвейга здійснюється за направленням реакції респондента – це може бути або прийняття провини на себе, або відповідна агресія (можливо, втім, і пониження значення фруструючої ситуації, ігнорування докорів)» [25].

3. Методика «Діагностика сиблінгового спілкування» М.В. Кравцової. Дана методика являє собою модифікований варіант методики «Діагностика подружнього спілкування» Ю.Є. Альошина, Л.Я. Гозман, О.М. Дубовская. Модифікація виконана М.В. Кравцовою.

Методика складається з 48 питань, що стосуються взаємин в сиблінговій парі. Методика орієнтована на виявлення наступних характеристик спілкування: довірливість і взаєморозуміння в спілкуванні

сиблінгів, схожість поглядів, загальні символи сім'ї, легкість спілкування між сиблінгами, психотерапевтичне спілкування.

1. Конфіденційність спілкування – шкала виявляє ступінь довіри в спілкуванні сиблінгів, що виражається у функціонуванні мотивів здатності покластися на віру, на совість іншого, довірити брату / сестрі себе, свої таємниці, свої справи, покластися на нього в повній мірі.

2. Взаєморозуміння між сиблінгами – шкала виявляє розуміння сиблінгами один одного, знання інтересів, настроїв іншого, можливість передбачити і зрозуміти поведінку брата / сестри в певних ситуаціях, реакції на ті чи інші події.

3. Подібність поглядів – шкала розрахована на визначення єдності поглядів або розбіжностей в оцінці питань, пов'язаних з ціннісними виборами, світоглядною позицією, колом інтересів, ставленням до життя, сприйняттям навколишнього (людей, предметів культури та ін.).

4. Загальні символи сім'ї – оцінює існування у сиблінгів об'єктів, висловлювань, що мають для них одне і те ж значення, що викликають одне і те ж почуття, спогад, ставлення. У спілкуванні – може виражатися в існуванні «своєї мови», почуття єдності, згуртованості, так званого «ми».

5. Легкість спілкування – передбачає виникнення почуття спільності, взаєморозуміння у взаємодії, відсутність скутості, напруженості, легкості у спілкуванні.

6. Психотерапевтичне спілкування – оцінює те, в якій мірі спілкування з братом / сестрою є підтримуючим, приносить полегшення в ситуаціях, пов'язаних з неприємностями, складними життєвими обставинами.

2.2. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Першим етапом роботи було виявлення домінуючих стратегій поведінки підлітків в конфлікті. Аналіз стратегій поведінки в конфліктній ситуації респондентів проводився за методикою К. Томаса «Стратегії

поведінки в конфлікті». На підставі отриманих даних була складена діаграма, що відображає основні типи реагування в конфліктних ситуаціях у досліджуваних (рисунок 2.1).

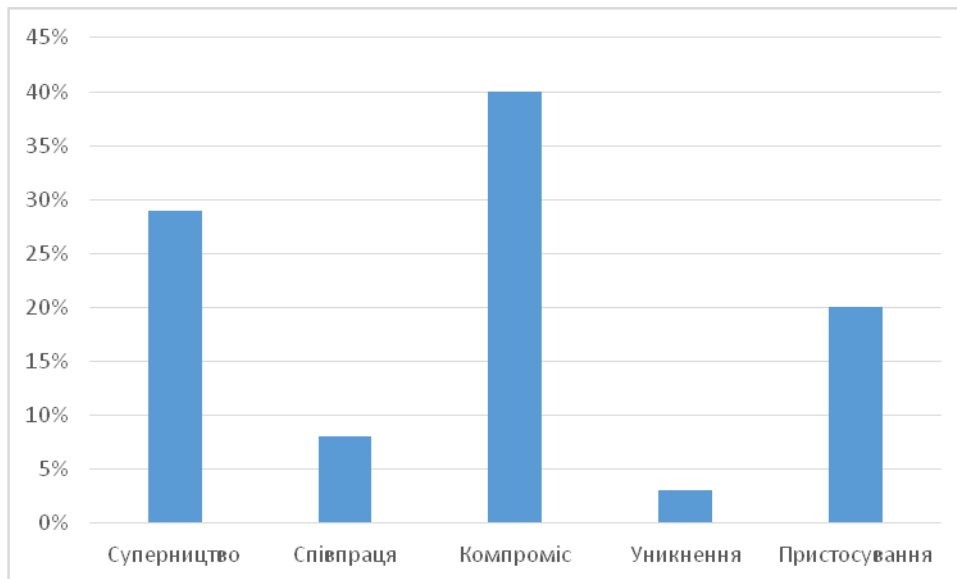

Рис. 2.1 – Відсоткове співвідношення респондентів з різними стратегіями поведінки в конфліктній ситуації (діаграма)

Підлітки, найчастіше вибирають таку стратегію поведінки в конфліктних ситуаціях, як компроміс – 40% (14 осіб.) Це свідчить про те, що респонденти найчастіше приймають рішення йти на взаємні поступки. Така поведінка в конфліктних ситуаціях дозволяє особистостям зосереджуватися на частковому задоволенні власного бажання і частковому виконанні бажання іншої людини. Такі дії в деякій мірі є проявом співпраці. Однак потрібно пам'ятати, що компроміс в даному випадку досягається на поверхневому рівні в порівнянні з тактикою співробітництва. Підлітки, які вибирають компроміс в конфліктній ситуації націлені на збереження міжособистісних відносин з опонентом, що призводить до конструктивного розв'язання конфлікту.

За результатами емпіричного дослідження стратегій поведінки в конфліктній ситуації 29% (10 осіб) підлітків нашої вибірки обирають таку стратегію поведінки, як суперництво, коли один індивід домагається своїх інтересів на шкоду іншій особистості. Ці підлітки не зацікавлені у співпраці з

іншими людьми, але здатні на вольові рішення або намагаються в першу чергу задовольнити власні інтереси на шкоду інтересам інших людей. Вони ігнорують інтереси інших, ведуть себе імпульсивно, прагнуть захищати свої позиції і інтереси, проявляють емоційність і агресивність у спілкуванні. Така стратегія передбачає недостатню самокритичність і деяке самовдоволення при оцінці власних вчинків, шанобливе ставлення до себе, до власних планів, невиразність установки на самозміну, емоційне прийняття себе, відсутність тенденції до рефлексії власних якостей. При захисті своїх інтересів, властива підліткам, які вибирають цю стратегію, агресивність, що провокує нарощування конфлікту і заважає конструктивному вирішенню проблеми.

20% (7 осіб) досліджуваних використовують стратегію поведінки в конфліктних ситуаціях – пристосування, що означає принесення власних інтересів в жертву заради інтересів іншого. Підлітки з такою стратегією в цілому оцінюються оточенням позитивно, однак сприймаються іншими як слабкі особистості, що легко піддаються чужому впливу. Підлітки з даною стратегією поведінки, як правило, не схильні відстоювати власні інтереси, конформні, легко піддаються чужому впливу. Пристосування можна вважати умовно конструктивною стратегією поведінки, так як, дана стратегія спрямована на збереження міжособистісних відносин, незважаючи на пасивність поведінки підлітків, які обирають цю стратегію у відстоюванні власних інтересів в конфлікті. Пристосування може виражати довгострокову стратегію з метою розвитку у інших орієнтації на кооперацію з вирішення міжособистісного конфлікту.

Стратегія поведінки в конфліктних ситуаціях – співпраця характерна для 8% (3 осіб) підлітків. Підлітки, які віддають перевагу співпраці, проявляють високу активність, товарицькість і доброзичливість у відносинах, демонструють здатність брати на себе відповідальність за взаємини, бажання взаємодіяти в усуненні конфлікту. При виборі даної стратегії задовольняються інтереси обох сторін конфлікту. Через те, що учасники ситуації приходять до альтернативи, обидві сторони можуть опинитися у

виграшному становищі. Стратегія співробітництва відрізняється як сильним бажанням об'єднати свої зусилля з іншими для вирішення міжособистісного конфлікту, так і високим ступенем особистої залученості в конфлікт.

Найменш чисельна в нашій вибірці категорія респондентів зі стратегією поведінки – уникнення – 3% (1 особа). Цьому підлітку властива як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей. Це форма поведінки, при якій жодна зі сторін не досягає успіху. Респонденти не відстоюють свої права, не співпрацюють ні з ким для вирішення проблемної ситуації або просто ухиляються від вирішення конфлікту. Для підлітків з даною стратегією поведінки в конфлікті характерно відсутність бажання кооперуватися з іншими людьми, відсутність власної наполегливості. Поведінка підлітків, які обирають стратегію уникнення, призводить до деструктивних наслідків, так як при такій моделі поведінки не враховуються інтереси жодної із сторін і відсутня цінність міжособистісних відносин.

Можна відзначити, що 17% (6 осіб) підлітків вважають, що для найкращого вирішення конфліктної ситуації можна використовувати одразу кілька стратегій поведінки. Це дозволяє припустити, що ці респонденти більш ефективно вирішують конфлікти в залежності від складності ситуації, вони більш пристосовані до соціального оточення.

Таким чином, за результатами емпіричного дослідження було встановлено, що провідними стратегіями поведінки підлітків в конфлікті є компроміс (40%), суперництво (29%) і пристосування (20%). Найменш чисельна вибірка респондентів, які обирають стратегію поведінки співробітництво (8%) і уникнення (3%). Отримані результати свідчать про те, що більшість підлітків (68%) нашої вибірки при вирішенні конфлікту вдаються до конструктивних стратегій поведінки. 32% респондентів схильні при вирішенні конфліктної ситуації обирати деструктивні стратегії поведінки.

На наступному етапі роботи був проведений аналіз результатів дослідження за методикою С. Розенцвейга «Методика рисуночної фрустрації» для опису змістовних характеристик домінуючих стратегій поведінки підлітків в конфліктних ситуаціях, що дозволило виявити взаємозв'язок між стратегіями поведінки в конфлікті і переважаючими реакціями на ситуацію, що фруструє. На підставі отриманих даних була складена таблиця, яка відображає домінування тієї чи іншої реакції у досліджуваних з різними стратегіями поведінки в конфлікті (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Відсоткове співвідношення респондентів з різними типами реакції на фруструючу ситуацію та стратегіями поведінки в конфлікті

Тип реакції	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Пристосування	Уникнення
За напрямком реакції					
Екстропунітивні	50%		28,50%	14%	
Імпунітивні	30%	67%	28,50%	72%	100%
Інтропунітивні	20%	33%	43%	14%	
За типом реакції					
Перешкодно-домінантні	70%	67%	36%	14%	
Самозахисні	20%	33%	21%	72%	
Необхідно-завзяті	10%		43%	14%	100%

Для підлітків з домінуючою стратегією компроміс властивий прояв таких реакцій, як інтропунітивні – 43% (6 осіб) і необхідно-завзяті – 43% (6 осіб). Вони відчують постійну потребу знайти конструктивне вирішення конфліктної ситуації.

Характерною для цих індивідів є активна позиція у вирішенні конфлікту і прийняття відповідальності за розв'язання ситуації, що виникла на себе, прагнення усунути критичну ситуацію, бажання досягти вирішення ситуації, активні емоційні переживання. Переважання інтропунітивних

реакцій відображає схильність підлітка висувати надмірно завищені вимоги до самого себе в контексті самозвинувачення або прийняття на себе завищеної відповідальності, що також розглядається в якості показника неадекватної самооцінки, перш за все її зниження. Діяльність респондентів з переважанням даних реакцій за рахунок власних дій спрямована на конструктивний вихід із критичної ситуації.

Екстропунітивний тип реагування на фруструючу ситуацію обирають 50% (5 осіб) та перешкодно-домінантний – 70% (7 осіб) респондентів, які вдаються в рішенні конфліктної ситуації до стратегії суперництва. Для таких осіб властиво фіксування уваги на стресорі, заваді, перешкоді, на тому явищі та предметі, які і створюють критичну ситуацію. Вони відкрито демонструють агресію, гнів та роздратування, що спрямовані на предмети, оточуючих чи безособові обставини. Переважання даних типів реакції на фруструючу ситуацію є показником підвищених вимог, що пред'являються суб'єктом до оточення, і може бути однією з непрямих ознак неадекватної самооцінки.

Для більшості підлітків зі стратегією пристосування властиві такі реакції на фруструючу ситуацію, як імпунітивні і самозахисні, які проявляються у 72% (5 осіб). Для них властиве заперечення або визнання власної провини, активність у формі осуду кого-небудь, ухилення від докору, спрямовані на захист себе. Переживання даних реакцій характеризує вразливу, слабку особистість, вимушену в ситуаціях перешкоди зосереджуватися в першу чергу на захисті власного «Я». Також для даних підлітків характерними є такі поведінкові прояви, як демонстрація не фруструючої поведінки або переключення на інший вид діяльності.

Для опитаних з домінуючими стратегіями співпраці і уникнення не було виявлено характерних особливостей щодо розподілу реакцій на фруструючу ситуацію, внаслідок малої кількості досліджуваних, які обирають дані стратегії поведінки в конфліктній ситуації.

За допомогою критерія Крускала-Уолліса нами було проведено аналіз оцінки відмінностей між домінуючими стратегіями поведінки в конфлікті і типом реакції на фруструючу ситуацію [39].

Для цього були складені нульова і альтернативна гіпотези:

H_0 – між вибірками 1, 2, 3, 4, 5 існують випадкові відмінності за рівнем досліджуваної ознаки. Таким чином, підлітки з різними стратегіями поведінки в конфлікті не характеризуються істотними відмінностями за типом і напрямком реакції;

H_1 – між вибірками 1, 2, 3, 4, 5 існують не випадкові відмінності за рівнем досліджуваної ознаки. Таким чином, підлітки з різними стратегіями поведінки в конфлікті характеризуються істотними відмінностями за типом і напрямком реакції.

Отримане емпіричне значення $H = 22,94$ (рівень статистичної значущості $p \leq 0,0001$) знаходиться в зоні значущості, це свідчить про те, що підлітки з різними стратегіями поведінки в конфлікті характеризуються істотними відмінностями у напрямку реакції (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Результати аналізу відмінностей між домінуючими стратегіями поведінки в конфлікті та напрямком реакції серед підлітків (за критерієм Крускала-Уолліса)

Н	22,939
Число ступенів свободи	4
Рівень значущості	0,0001

Отримане емпіричне значення $H = 21,98$ (рівень статистичної значущості $p \leq 0,0002$) знаходиться в зоні значущості, це свідчить про те, що підлітки з різними стратегіями поведінки в конфлікті характеризуються істотними відмінностями за типом реакції (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Результати аналізу відмінностей між домінуючими стратегіями поведінки в конфлікті та типом реакції серед підлітків

(за критерієм Крускала-Уолліса)

Н	21,984
Число ступенів свободи	4
Рівень значущості	0,0002

Екстропунітивні і перешкодно-домінантні реакції характерні для групи підлітків зі стратегією суперництва більше, ніж для інших груп. Така особливість може бути обумовлена тим, що для стратегії вирішення конфлікту - суперництва характерною є спрямованість дій в сторону опозиції та активна позиція в поведінці, що також є властивим для підлітків з даними типами реагування у ситуації, що фруструє. Фіксація на самій перешкоді або ситуації та фіксація на задоволенні власних інтересів є загальною ознакою для стратегії суперництва і екстропунітивних і перешкодно-домінантних реакцій.

Для респондентів зі стратегією компроміс домінуючими є інтропунітивні і необхідно-завзяті реакції. Можна припустити, що даний факт обумовлений прагненням до вирішення конфліктної ситуації і спрямованістю на часткове задоволення інтересів обох сторін конфлікту.

Особливістю вибору групи респондентів зі стратегією пристосування імпунітивних і самозахисних реакцій є пасивна позиція підлітків як в ситуації фрустрації, так і в конфліктній ситуації. Підліткам, які обирають стратегію пристосування, властиві слабкість, вразливість особистості із заниженою самооцінкою, їх дії в конфлікті спрямовані на захист власного «Я». Ті ж характеристики властиві при прояві самозахисних та імпунітивних реакцій. Підлітки цієї групи перекладають відповідальність та мають надію, що хтось або якісь обставини розв'яжуть конфліктну ситуацію, що склалася.

Таким чином, було встановлено, що:

- підлітки, які використовують стратегію суперництва у вирішенні конфліктної ситуації, вибирають такий тип реагування на фруструючу

ситуацію, як екстропунітивний – 50% (5 осіб) та перешкодно-домінантний – 70% (7 осіб);

- респондентам з домінуючою стратегією компроміс властивий прояв таких реакцій, як інтропунітивні – 43% (6 осіб) та необхідно-завзяті – 43% (6 осіб);

- більшості респондентів зі стратегією пристосування у вирішенні конфліктної ситуації властиві такі реакції, як імпунітивні і самозахисні, які проявляються у 72% (5 осіб);

- характерних особливостей щодо розподілу реакцій на фруструючу ситуацію для респондентів з домінуючими стратегіями співпраці і уникнення виявлено не було, внаслідок малої кількості досліджуваних, що вважають за краще дані стратегії поведінки в конфліктній ситуації.

За результатами дослідження за методикою М.В. Кравцової «Діагностика сиблінгових відносин» виявлено, що домінуючою характеристикою сиблінгового спілкування для 43% (15 осіб) підлітків є легкість спілкування, для 11% (4 особи) – загальні символи. Довірливість та взаєморозуміння в сиблінгових парах розподілилися в рівних частках – 8,5% (3 особи). У 6% (2 осіб) респондентів домінує схожість поглядів в спілкуванні з братом або сестрою. Така характеристика спілкування між сиблінгами, як психотерапевтичне спілкування, переважає у 3% (1 респондент) (рисунок 2.4).

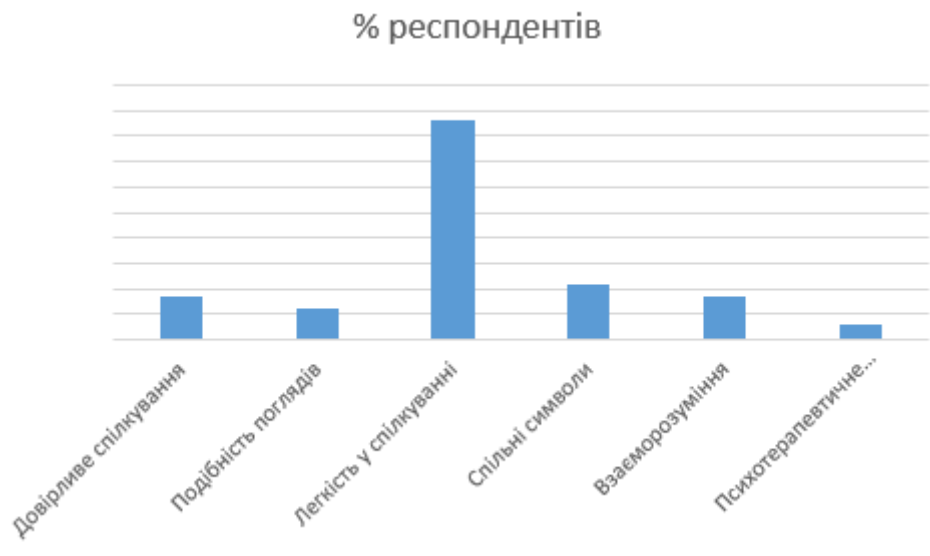

Рис. 2.2. – Діаграма відсоткового співвідношення підлітків з різними характеристиками сиблінгового спілкування (за методикою М.В. Кравцової «Діагностика сиблінгових відносин»)

Легкість спілкування у взаєминах між сиблінгами властива 43% (15 осіб) респондентів. Головною рисою їх спілкування є взаєморозуміння у взаємодії з братом або сестрою, відсутність напруженості в спілкуванні, скутості, у стосунках домінуючим почуттям є почуття спільності. Характеристика сиблінгового спілкування – загальні символи сім'ї, домінує у 11% (4 осіб). Головною особливістю їх відносин з сиблінгам є існування традицій, об'єктів, висловлювань, що мають для них одне і те ж значення, що викликають одне і те ж почуття, ставлення, спогад, що свідчать про почуття єдності та спільності, згуртованості між ними. Підліткам, що набрали високі бали за шкалою довірливість спілкування (3 осіб / 8,5%), характерний високий рівень довіри в спілкуванні з сиблінгом. Такі респонденти здатні в повній мірі покластися на брата / сестру, довірити їм свої переживання, таємниці, справи. Взаєморозуміння в спілкуванні домінує у 8,5% (3 осіб) підлітків. Розуміння один одного, реакції на ті чи інші події, знання інтересів, настроїв іншого, передбачити і зрозуміти поведінку брата / сестри в певних ситуаціях. Характеристика сиблінгового спілкування – схожість поглядів домінує у 6% (2 осіб). Характерною рисою таких підлітків є наявність

загального кола інтересів, загальних поглядів з братом / сестрою на ставлення до життя, сприйняття навколишнього (людей, предметів культури), наявність світоглядних позицій. Шкала психотерапевтичне спілкування сиблінгових відносин характеризує, на скільки міжособистісне спілкування сприяє створенню комфортної атмосфери сиблінгової взаємодії, переважає у 3% (1 підліток). Для таких дітей спілкування з братом / сестрою приносить полегшення в ситуаціях, пов'язаних з неприємностями, складними життєвими обставинами, є підтримуючим. Спілкування між такими сиблінгами характеризується високим рівнем довіри та взаєморозуміння, відкритості та почуттям безпеки.

Отже, для підлітків даної вибірки характерним є переважання таких характеристик сиблінгового спілкування, як легкість спілкування – 43% та загальні символи – 11%. Найменшою популярністю користується така характеристика спілкування між сиблінгами, як психотерапевтичне спілкування – 3% респондентів.

Нами була введена додаткова компонента – порядок народження для більш повного опису впливу сиблінгових відносин на вибір стратегій поведінки в конфлікті яка, на думку багатьох авторів, є значущою характеристикою сиблінгових взаємин.

У нашій вибірці досліджуваних 51% (18 осіб) підлітків є старшими сиблінгами, 49% (17 осіб) – молодшими. У респондентів з першим порядком народження, переважають такі особливості взаємодії з сиблінгом та з іншими оточуючими, як нетерпимість до критики, прагнення до домінування, нетерпимість до чужих помилок і підвищена чутливість до проявів особистого неповаги. Такі підлітки схильні до лідерства, більшою мірою консервативні, мають високу мотивацію досягнення. Особливості характеру та поведінки старшого сиблінга є наслідком конкуренції з молодшим за любов і увагу батьків. Респонденти, які є молодшими дітьми в сім'ї, більше, ніж старші, готові до співпраці і кооперації, тому що з самого першого дня

змушені ділити з кимось батьківську любов та увагу. Для молодших сиблінгів характерна легкість в спілкуванні з оточуючими людьми.

Основним етапом нашої роботи є вивчення характеру впливу сиблінгового спілкування на стратегії поведінки підлітків в конфлікті. Результати представлені у вигляді таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Відсоткове співвідношення респондентів з різними стратегіями і домінуючими характеристиками сиблінгового спілкування

	Довірливість спілкування	Взаєморозуміння	Схожість поглядів	Спільні символи	Легкість спілкування	Психотерапевтичне спілкування
Суперництво	20%	25%	67%	67%	14%	33%
Співпраця	20%	25%	33%			
Компроміс	60%	50%		33%	52%	
Уникнення					5%	
Пристосування					29%	67%

Підлітки з особливістю сиблінгових взаємин – легкість спілкування, переважає вибір таких стратегій поведінки в конфлікті, як компроміс (52%), пристосування (29%), суперництво (14%), уникнення (5%). Для підлітків, домінуючою характеристикою сиблінгового спілкування яких є загальні символи сім'ї, характерними є наступні стратегії: суперництво (67%) і компроміс (33%). Підлітки, у яких у відносинах з братом / сестрою переважають довірливе спілкування та взаєморозуміння використовують такі стратегії вирішення конфліктних ситуацій, як компроміс, співробітництво, суперництво. Подібність поглядів у сиблінгів обумовлює вибір таких стратегій поведінки в конфлікті, як суперництво (67%) і співробітництво (33%). Для підлітків з домінуючою характеристикою сиблінгової взаємодії психотерапевтичне спілкування характерне використання стратегії пристосування (67%) і суперництва (33%).

Для переважної кількості підлітків (52%) легкість спілкування з сиблінгом зумовлює вибір стратегії компроміс для вирішення конфліктної

ситуації. Взаєморозуміння, почуття спільності, товаришкості у спілкуванні з сиблінгом, дозволяють підліткам йти на компроміс в конфлікті, вони враховують не тільки свої інтереси, а й інтереси іншої сторони конфліктної взаємодії. Можна припустити, що легкість спілкування, відсутність напруженості, скутості в спілкуванні з сиблінгом сприяють значній ефективності переговорного процесу щодо врегулювання конфлікту. Більшість респондентів цієї групи є молодшими дітьми в сім'ї. Їм притаманне вміння налагоджувати контакти з оточуючими людьми, у відносинах з сиблінгом вони здатні йти на поступки. Значна кількість підлітків (29%), які використовують в розв'язанні конфлікту стратегію пристосування, відзначають легкість свого спілкування з сиблінгом. Ці підлітки, як правило, легко піддаються чужому впливу. 84% з них є молодшими сиблінгами. У відносинах з братом / сестрою вони здатні повністю покластися на їх думку, віддати перевагу у вирішенні ситуації, що склалася.

Респонденти, характерною особливістю сиблінгових відносин яких є схожість поглядів сиблінгів (67%) і наявність загальних символів сім'ї (67%), використовують стратегію суперництва для вирішення конфліктних ситуацій. Даним характеристикам сиблінгового спілкування властива перевага захоплень, традицій, подібних прагнень, спільних інтересів, однакових поглядів на життя, що в свою чергу змушує сиблінгів конкурувати один з одним. Обираючи тактику суперництва, такі сиблінги прагнуть досягти переваги над братом / сестрою. Більша частина даних респондентів (84%) є старшими дітьми. Головною особливістю даних підлітків, є те, що вони ставлять свої інтереси набагато вище інтересів інших людей. Також можна стверджувати, що інтереси інших людей їх ніяк не цікавлять. Для них властиві ревнощі по відношенню до молодших сиблінгів, постійна боротьба з молодшим сиблінгом за увагу батьків. Така модель поведінки старшої дитини переноситься на взаємини з однолітками, що виявляється в постійному прагненні домінувати над іншими і бути лідером.

Також виявлено, що у підлітків, в стосунках з сиблінгом яких переважає низький рівень довіри в спілкуванні, взаєморозуміння та психотерапевтичне спілкування, в поведінці домінує деструктивна стратегія вирішення конфлікту – суперництво.

Довірливі стосунки в сиблінговій парі зумовлюють вибір стратегії компромісу для 60% респондентів. Такі підлітки, відносини з братом / сестрою яких засновані на розумінні, довірі, здатні вислухати і прийняти точку зору опонента, при цьому прагнуть до того, щоб були враховані інтереси обох сторін в конфлікті. Характерними особливостями є активна позиція у вирішенні конфлікту і прийняття відповідальності за виправлення ситуації, що виникла на себе, бажання досягти вирішення ситуації, прагнення усунути критичну ситуацію і прийти до згоди і порозуміння.

Високий рівень взаєморозуміння, який переважає у 50% респондентів у взаєминах з сиблінгом обумовлює вибір стратегії вирішення конфліктної ситуації – компроміс. Здатність до розуміння опонента обумовлена особливістю спілкування з братом / сестрою, яка формується у сімейних стосунках.

Психотерапевтичне спілкування в сиблінговій парі зумовлює вибір стратегії пристосування в рішенні конфліктної ситуації у 67% підлітків. Стосунки в сиблінговій парі засновані на розумінні переживань та почуттів іншого. Підлітки з домінуванням такої особливості сиблінгової взаємодії здатні в залежності від ситуації перекладати відповідальність за вирішення ситуації, що склалася на інших.

Стратегії співпраці і уникнення є домінуючими для незначної кількості респондентів нашої вибірки, нами не було встановлено характерних особливостей щодо впливу сиблінгових відносин на їх вибір.

Отже, в результаті якісного аналізу нами встановлено, що особливості сиблінгових стосунків впливають на вибір стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях:

- для підлітків, особливістю сиблінгових взаємин яких є легкість спілкування, домінують такі стратегії поведінки в конфлікті, як компроміс і пристосування;

- для підлітків, особливістю сиблінгових взаємин яких є схожість поглядів і наявність загальних символів сім'ї, притаманна стратегія поведінки в конфлікті – суперництво;

- взаєморозуміння і довірливість у стосунках між сиблінгами обумовлюють вибір стратегії компроміс;

- психотерапевтичне спілкування між сиблінгами впливає на вибір стратегії вирішення конфлікту – пристосування.

Для перевірки достовірності результатів нашого дослідження, ми досліджуємо вплив характеристик спілкування між сиблінгами на стратегії поведінки в конфлікті, використовуючи математико-статистичну обробку даних за допомогою методу однофакторного дисперсійного аналізу [26].

Першим етапом є складання нульової і альтернативної гіпотез:

H₀ – вплив характеристик сиблінгового спілкування на вибір стратегій поведінки в конфлікті є не значущим.

H₁ – вплив характеристик сиблінгового спілкування на вибір стратегій поведінки в конфлікті є значущим.

Отримані емпіричні значення впливу легкості спілкування на вибір стратегій поведінки в конфлікті свідчать про те, що такий вплив є значущим (5%) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Результати факторного аналізу оцінки впливу легкості спілкування між сиблінгами на вибір стратегій поведінки в конфлікті

Дисперсійний аналіз						
Характеристика варіативних змінних	SS	df	MS	F	Рівень значущості	F критичне

Між групами	11,25	1	11,25	4,76471	0,04254	4,41387
Всередині груп	42,5	18	2,36111			
Сума	53,75	19				

Статистично доведено, що для підлітків нашої вибірки характерним є вплив легкості спілкування з братом / сестрою на вибір стратегії вирішення конфліктної ситуації – компроміс і пристосування.

Отримані емпіричні значення впливу подібності поглядів в сиблінговому спілкуванні на стратегії поведінки в конфліктній ситуації говорять про значущість такого впливу (1%). Отже, існує вплив подібності поглядів в спілкуванні сиблінгів на вибір підлітками стратегії поведінки в конфлікті – суперництво (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Результати факторного аналізу оцінки впливу подібності поглядів між сиблінгами на вибір стратегій поведінки в конфлікті

Дисперсійний аналіз						
Характеристика варіативних змінних	SS	df	MS	F	Рівень значущості	F критичне
Між групами	41,26667	2	20,63333	9,269551	0,000861431	3,354130829
Всередині груп	60,1	27	2,225926			
Сума	101,3667	29				

Вплив загальних символів сім'ї у стосунках між сиблінгами на стратегії поведінки підлітків в конфлікті є значущим (1%) (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Результати факторного аналізу оцінки впливу загальних символів сім'ї на вибір стратегій поведінки в конфлікті

Дисперсійний аналіз						
Характеристика варіативних змінних	SS	df	MS	F	Рівень значущості	F критичне
Між групами	56,866667	2	28,433333	18,90887	0,000861431	3,354130829
Всередині груп	40,6	27	1,503704			
Сума	97,466667	29				

Підлітки, для яких велике значення відіграють загальні символи сім'ї у спілкуванні між сиблінгами, обирають стратегію суперництво у вирішенні конфліктних ситуацій.

Також виявлено значущий вплив взаєморозуміння в спілкуванні з сиблінгом на вибір стратегій поведінки в конфлікті (1%) (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Результати факторного аналізу оцінки впливу взаєморозуміння в сиблінговій парі на вибір стратегій поведінки в конфлікті

Дисперсійний аналіз						
Характеристика варіативних змінних	SS	df	MS	F	Рівень значущості	F критичне
Між групами	59,26666	2	29,63333333	21,39304813	0,00087	3,354130829
Всередині груп	37,4	27	1,385185185			
Сума	96,66666	29				

Доведено, що для підлітків нашої вибірки характерним є вплив взаєморозуміння в спілкуванні з братом / сестрою на вибір стратегії вирішення конфліктної ситуації – компроміс.

Вплив значущості психотерапевтичного спілкування підлітка з сиблінгом на вибір стратегії поведінки в конфлікті є статистично значущим (1%). Психотерапевтичне спілкування з братом / сестрою у таких підлітків, впливає на вибір стратегії пристосування (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Результати факторного аналізу оцінки впливу
психотерапевтичного спілкування в сиблінговій парі на вибір стратегій
поведінки в конфлікті**

Дисперсійний аналіз						
Характеристика варіативних змінних	SS	df	MS	F	Рівень значущості	F критичне
Між групами	22,466667	2	11,233333	4,247899	0,02489	3,354130829
Всередині груп	71,4	27	2,644444			
Сума	93,866667	29				

В результаті математико-статистичного аналізу було виявлено, що вплив довірливості відносин в сиблінговій парі на стратегії підлітків в конфлікті є не значущим.

За результатами проведеного нами емпіричного дослідження можемо описати специфічні риси братерсько-сестринських стосунків, характерні для підлітків з різними домінуючими стратегіями поведінки в конфлікті:

Низький рівень довіри в спілкуванні з сиблінгом, низький рівень взаєморозуміння, при наявності об'єктів, що мають для них однакові спогади і значення формують таку стратегію поведінки в конфліктній ситуації, як суперництво. У підлітків при подібних взаєминах формується орієнтація на перемогу, не рахуючись ні зі збитком, нанесеним протилежному боці, ні зі своїми жертвами. Домінування такої поведінки в конфлікті часто обумовлено

прагненням захистити себе від психологічної травми, викликані почуттям поразки.

Взаєморозуміння, довірливість і схожість поглядів між сиблінгами обумовлюють співпрацю, як стратегію вирішення конфліктної ситуації. Дана стратегія будується на визнанні цінності міжособистісних стосунків. Підлітки з таким типом реагування відкрито визнають конфлікт, висловлюють свою позицію і пропонують шляхи виходу з конфлікту, пред'являють свої інтереси. Обидві сторони конфлікту приходять до вирішення його з повним задоволенням інтересів обох сторін.

Підлітки, які у відносинах з братом / сестрою переживають почуття спільності, відсутність напруженості і взаєморозуміння у взаємодії, вибирають компроміс у вирішенні конфліктної ситуації. Подібні сиблінгові стосунки орієнтують підлітків на спільні дії з іншою людиною, поступки в своїх інтересах, очікують щоб і опонент зробив те ж саме. Такі люди, як правило, обирають проміжну позицію, намагаючись знайти поєднання вигоди і втрат для обох сторін.

Тактика поведінки у конфліктній ситуації уникнення формується в тих випадках, коли гармонійність в сиблінгових стосунках виражена неявно. Всі показники представлені на середньому рівні за винятком легкості в спілкуванні. При відсутності довіри і взаєморозуміння, психотерапевтичного спілкування у стосунках з сиблінгом, формується відсутність прагнення до кооперації та виражений низький рівень спрямованості на інтереси суперника.

Пристосування у вирішенні конфліктної ситуації пов'язано з відсутністю скутості і напруженості в братерсько-сестринських відносинах, а також з готовністю до підтримки в складних життєвих обставинах. Однак, при середніх і низьких показниках за іншими параметрами, при подібній сиблінговій взаємодії формується поведінка, заснована на поступки протилежній стороні конфлікту в досягненні її інтересів, аж до їх повного задоволення і відмови від своїх інтересів. Цей тип реагування спрямований

на максимум у взаєминах і мінімум в досягненні особистих цілей. Проявляється конформність, принесення в жертву власних інтересів заради інтересів іншого, установка на доброзичливість, на бажання не зачепити почуття іншого.

Висновки до другого розділу

В ході емпіричного дослідження було встановлено, що домінуючими стратегіями поведінки підлітків в конфлікті є компроміс (40%), суперництво (29%) і пристосування (20%). Для незначної кількості респондентів нашої вибірки властиво переважання в їх поведінці стратегії співробітництва (8%) і уникнення (3%). Більшість респондентів використовують конструктивні стратегії під час вирішення конфлікту. Також були вивчені реакції підлітків на фруструючу ситуацію. В результаті якісного і кількісного аналізу реакцій підлітків на фруструючу ситуацію було встановлено, що ці реакції залежать від домінування тієї чи іншої стратегії конфліктної поведінки у підлітків. Для підлітків з домінуючою стратегією компроміс властиво прояв таких реакцій, як інтропунітивного і необхідно-завзяті. Респонденти, які вдаються в рішенні конфліктної ситуації до стратегії суперництво, вибирають такий тип реагування на фруструючу ситуацію, як екстропунітивний і перешкодно-домінантний. Для переважної кількості підлітків зі стратегією пристосування властиві такі реакції, як імпунітивні та самозахисні.

Результати дослідження особливостей сиблінгового спілкування показали, що домінуючими характеристиками такого спілкування є легкість спілкування, загальні символи. В рівній частці розподілилися відсоткові співвідношення респондентів з переважаючими характеристиками відносин в сиблінгових парі взаєморозуміння і довірливість спілкування. Найменша перевага була віддана таким характеристикам спілкування між сиблінгами, як схожість поглядів і психотерапевтичне спілкування.

В ході якісного і кількісного аналізу було встановлено вплив легкості спілкування сиблінгів, загальних символів сім'ї, подібності поглядів між сиблінгами, взаєморозуміння, психотерапевтичне спілкування на вибір різних стратегій поведінки в конфлікті. В результаті проведеного нами емпіричного дослідження ми описали специфічні риси братерсько-сестринських стосунків, характерні для підлітків з різними домінуючими стратегіями поведінки в конфлікті.

ВИСНОВКИ

В результаті теоретичного та емпіричного дослідження характеру впливу сиблінгових відносин на стратегії поведінки підлітків у конфліктній ситуації, ми можемо зробити наступні висновки:

1. На підставі теоретичного аналізу можемо зробити висновок про те, що конфлікт є одним з видів соціальної взаємодії, яка передбачає протиборство сторін, спрямоване один проти одного. Конфліктна поведінка розглядається як протилежно спрямовані дії учасників конфлікту, в яких реалізуються приховані від зовнішнього сприйняття процеси в розумовій, емоційній і вольовій сферах опонентів. Конфлікти в підлітковому віці є добре вивченим явищем. Ряд учених пов'язує виникнення конфліктів в цьому віці з його кризовим і переломним характером. Поведінка підлітка в конфлікті зумовлена вибором стратегії. Вибір стратегії співпраці, компромісу, пристосування веде до збереження міжособистісних відносин і конструктивного розв'язання конфлікту. Домінування в поведінці підлітків стратегії суперництва і уникнення призводить до деструктивного результату конфлікту.

Вибір стратегій поведінки підлітків в конфлікті детермінований особистісними і ситуативними факторами. Особистісними факторами, що визначають поведінку в конфлікті в підлітковому віці, є: недостатній рівень комунікативної компетентності; переважання емоційного початку над раціональним, неадекватна оцінка ситуації; відсутність навичок конструктивної взаємодії в конфлікті, недостатній діапазон конфліктних стратегій; перевагу стратегій поведінки, що гарантують виграш, вибір «легких шляхів» рішення проблеми; інтенсивне формування почуттів власної гідності, самоповаги і, в зв'язку з цим, цінність вміння постояти за себе, дати відсіч, захистити свої честь і гідність.

До ситуаційних факторів вибору стратегії поведінки в конфлікті в підлітковому віці відносяться: психологічний клімат в класному колективі; поведінка в конфліктах дорослих, які оточують підлітка; особистість вчителя. Окремо серед них розташовується фактор сиблінгових відносин, так як

досвід сиблінгового спілкування служить підставою для засвоєння різних за конструктивністю стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях.

2. На основі якісного аналізу емпіричної частини нашої роботи ми можемо зробити висновки про те, що для підлітків нашої вибірки характерно використання конструктивних стратегій поведінки для вирішення конфлікту (68%). У них домінують такі стратегії як, компроміс (40%), суперництво (29%) і пристосування (20%).

В ході якісного і кількісного аналізу було виявлено домінування реакцій на фруструючу ситуацію у підлітків з різними стратегіями поведінки в конфлікті. Для респондентів з домінуючою стратегією компроміс властиво прояв таких реакцій на фруструючу ситуацію, як інтропунітивного і необхідно-завзятого. Підлітки, які вдаються в рішенні конфліктної ситуації до стратегії суперництво, вибирають такий тип реагування на фруструючу ситуацію як екстропунітивний і перешкодно-домінантний. Для переважної кількості підлітків зі стратегією пристосування, властиві такі реакції як імпунітивні і самозахисні.

Результати дослідження особливостей сиблінгового спілкування показали, що домінуючими характеристиками такого спілкування є легкість спілкування, загальні символи. В рівній частці розподілилися відсоткові співвідношення респондентів з переважаючими характеристиками відносин в сиблінгових парі взаєморозуміння і довірливість спілкування. Найменша перевага була віддана таким характеристикам спілкування між сиблінгами, як схожість поглядів і психотерапевтичне спілкування.

3. В ході якісного і кількісного аналізу було встановлено вплив легкості спілкування сиблінгів, загальних символів сім'ї, подібності поглядів між сиблінгами, взаєморозуміння, психотерапевтичне спілкування на вибір різних стратегій поведінки в конфлікті. В результаті проведеного нами емпіричного дослідження ми описали специфічні риси братерсько-сестринських стосунків, характерні для підлітків з різними домінуючими стратегіями поведінки в конфлікті.

Такі сиблінгові відносинах як: низький рівень довіри в спілкуванні з сиблінгом, низький рівень взаєморозуміння, при наявності об'єктів, що мають для них однакове значення і спогади обумовлюють тактику поведінки у конфліктних ситуаціях - суперництво.

Довірливість, взаєморозуміння і схожість поглядів обумовлюють тактику поведінки у конфліктних ситуаціях – співпраця.

Компроміс як провідна стратегія в конфлікті вибирається тими підлітками, які у відносинах з сиблінгами переживають почуття спільності, взаєморозуміння у взаємодії і відсутність напруженості.

Уникнення формується в тих випадках, коли гармонійність в сиблінгових відносинах виражена недостатньою мірою.

Пристосування пов'язано з відсутністю скутості і напруженості в братерсько-сестринських відносини, а також з готовністю до підтримки в складних життєвих обставинах.

Результати, отримані в даному дослідженні, можуть представляти інтерес в роботі з дітьми та батьками; враховуватися в консультативній роботі з підлітками; використовуватися при складанні тренінгових програм, спрямованих на формування ефективної взаємодії підлітків, конструктивної поведінки підлітків, розвитку комунікативних навичок та здібностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Понять природу человека: пер. с англ. / А. Адлер. – М. : Академический проект, 1997. – 256 с.
2. Анциферова Л.И. Психология формирования и развития личности / Л.И. Анциферова // Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. / Под ред. Куликова Л.В. – 2 -е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 464 с.
3. Анцупов А.Я. Конфликтология : [учеб. для вузов] / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – 5-е изд. перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2013. – 512 с.
4. Апішева А.Ш. Проблема конфліктних стосунків сучасних підлітків та юнаків з батьками / А.Ш. Апішева // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка». – 2012. – Вип. 2. – С. 117–125.
5. Березин С.В. Психологическая коррекция в условиях межличностного конфликта подростков / С.В. Березин. – Самара, 1995. – 352 с.
6. Бохонкова Ю. О. Взаємозв'язок акцентуацій характеру підлітків та їх поведінки в конфліктній ситуації: соціально-психологічний аналіз / Ю.О. Бохонкова // ВВК. – 2019. – №83. – С. 27.
7. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Л.С. Виготський. – М. : АСТ: Астрель: Люкс, 2005. – 365 с.
8. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб. : Питер, 2005. – 464 с.
9. Дрейкурс Р. Манифест счастливого детства. Основные идеи разумного воспитания / Рудольф Дрейкурс , Вики Золц. – М. : Рама Пабблишинг, 2011. – 296 с.
10. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта / А.Г. Здравомыслов. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 317 с.
11. Зейгарник Б.В. Теория личности Курта Левина / Б.В. Зейгарник. – М. : Изд-во МГУ, 1981.– 108 с.

12. Конфликт и личность в изменяющемся мире: Материалы междунар. науч.-практ. конф., 2-5 октября 2000 г. / Удмуртский гос. ун-т. Факультет психологии и педагогики; Региональное отделение Российского психологического общества / Николай Леонов Н. И. (отв.ред.), Сироткин С.Ф. (отв.ред.) – Ижевск, 2000. – 253 с.

13. Котлова Л.О. Гендерні особливості конфліктних форм поведінки у підлітковому та юнацькому віці / Л.О. Котлова // Педагогічна освіта: теорія і практика. Серія «Педагогіка. Психологія». – 2013. – Вип. 19. – С. 95–99.

14. Котлова Л. О. Психолого-педагогічні передумови конфліктної поведінки учнів професійних ліцеїв / Л.О. Котлова, С.А. Котловий // Driven to discover // International scientific-practical congress of pedagogues, psychologists and medics. Geneva (Switzerland). – 2015. – С. 76-81.

15. Коць М. О. Психологічні особливості делінквентної поведінки підлітків / М.О. Коць, І.В. Онопченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2016. – Т. 2. – №. 2. – С. 52-57.

16. Кривцова С.В. Тренинг: навыки конструктивного взаимодействия с подростками / С.В. Кривцова, А.Е. Мухаматулина. – М. : Генезис, 1997. – 192 с.

17. Кузікова С. Б. Актуалізація особистісного саморозвитку як умова подолання конфліктності у підлітків / С.Б. Кузікова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди. Психологія. – 2016. – №. 54. – С. 113-123.

18. Левин К. Динамическая психология / Курт Левин. – М. : Смысл, 2011. – 456 с.

19. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К. : Эксмо-Пресс, 2001. – 544 с.

20. Леонов М.И. Психологические технологии управления состоянием человека / М.И. Леонов, А.С. Кузнецова. – М. : Просвещение, 2007. – 325 с.

21. Лисенко О.М. Конфліктна поведінка особистості за умов трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. соціолог. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / О.М. Лисенко. – Х., 2002. – 15 с.
22. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983. – 256 с.
23. Ложкин Г.В. Практическая психология конфликта : [учеб. пособ]. / Г.В. Ложкин, Н.И. Повякель. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
24. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов: Учеб. Пособ. / К.Н. Поливанова. – М. : Академия, 2000. – 184 с.
25. Психология индивидуальных различий. Хрестоматия по психологии. / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М., 1999. – 460 с.
26. Рогаль Н. І. Психологічні особливості конфліктної поведінки дівчат-підлітків / Н.І. Рогаль // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2016. – Т. 1. – №. 4. – С. 152-156.
27. Салливан Г.С. Концепция современной психиатрии (пер. с английского) / Г.С. Салливан. – Санкт-Петербург, 1999. – 450 с.
28. Сапельнікова Т. С. Чинники конфліктної поведінки школярів 10–11 класів / Т.С. Самельнікова, Ю.О. Білоцерківська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2019. – №. 1. – С. 67-72.
29. Седих К.В. Делінквентний підліток. Навч. посіб. / К.В. Седих, В.Ф. Моргун; 2-е вид., доп. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. – 272 с.
30. Скутина Т.В. Конфликт как механизм развития отношений с близким сверстником в подростковом возрасте / Т.В. Скутина // Психология и школа. – 2004. – №3. – С. 92–105.
31. Собчик Л.Н. Методы психологической диагностики / Л.Н. Собчик. – М., 1990. – 87 с.

32. Токарева Н. Психологічний контент конфліктної поведінки підлітків / Н. Токарева // Проблеми сучасної психології. – 2019. – Т. 45. – С. 381-404.
33. Флоренская Т.А. Социологизация фрейдизма в теориях личности К. Хорни и Г.С. Салливена / Л.А. Флоренская // Вопросы психологии. – 1974. – №3. – С. 47-62.
34. Хасан Б.И. Конструктивная психология конфликта / Б.И. Хасан. – СПб. : Питер, 2003. – 250 с.
35. Хоментausкас Г. Т. Семья глазами ребенка / Г. Т. Хоментausкас. – М. : Педагогика, 1989. –154 с.
36. Чайковська О.М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці / О.М. Чайковська // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 38(1). – С. 251–257.
37. Яновська Т. А. Психологічні особливості прояву конфліктної поведінки підлітків із різним рівнем самооцінки / Т. А. Яновська // Психологія і особистість. – 2016. – № 1 (9). – С. 93–108.
38. Adler A. Characteristics of the first, second, and the third child / A. Adler // Children. – 1928. – N 3. – P. 14–52.
39. Bodine J.R. Creating the peaceable school: Acomprehensive program for teaching conflict resolution (2nd Edition) / J.R. Bodine, K.D. Crawford, F. Schrupf. – Illinois: Research Pres, 2002. – 506 с.
40. Fisher R. Getting to yes: Negotiating agreement without giving in (2nd Edition) / R. Fisher, W. Ury, B. Patton. – Penguin Boks, 1991. – 210 p.
41. Glasser W. The Quality School Teacher / W. Glasser. New York: Harper Perennial, 1993. – 360 p.
42. Johnson D.W. Teaching students to be peacemakers / D. W. Johnson & R. Johnson. – Edina, MN : Interaction Book Co., 1995. – 220 p.

43. Johnson D. W. The Ompact of Conflict resolution training in middle school / D. W. Johnson & R. Johnson // Journal of Social Psychology. – 1997. – № 137. – P. 11-22.

44. Lulofs R.S. Conflict from theory to action (2nd Edition) / R.S. Lulofs & D. Cahn. – Boston : Allyn and Bacon, 2000. – 130 p.

45. Owens R. G. Organizational Behavior in Education. Sixth Ed. / R.G. Owens. – Boston : Allyh and Bacon, 1998. – 220 p.